

Львова Олена Леонідівна,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*

ТЕОРЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Жахливі наслідки російської військової агресії в Україні (зокрема, масові вбивства та знущання над українцями, демографічна криза, криза сім'ї через масову міграцію жінок із дітьми тощо) у площині захисту прав людини підняли на поверхню ті цінності, які завжди були вирішальними для майбутнього української нації – це людина, її життя, честь та гідність, сім'я, безпека. Ці права є фундаментальними і поза ними є неможливою їх ефективна реалізація і досягнення мети правового регулювання.

У сучасні часи моральної кризи, через яку відбуваються грубі порушення прав людини, особливо права на життя, на безпеку, на мир, особливого значення набуває аксіологічний підхід до забезпечення цих прав як в теоретико-правовому, так і прикладному аспекті, адже під постійною загрозою перебувають природні права та інтереси людини. І часто це торкається уявлень про моральне чи аморальне, справедливе чи несправедливе, що, зокрема, пов'язується із питаннями розуміння права, розмежування понять права і закону тощо.

Під цінностями права прийнято розуміти його здатність слугувати метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів та суспільства загалом, стверджувати справедливі та гуманні засади у взаємовідносинах особистості та влади, виступати силою, яка протистоїть сваволі [1, с. 274].

О. Фольковський пише, що ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції — це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд прав крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою [2, с. 63].

Розглядаючи ціннісні аспекти права, ми відштовхуємося саме від природної концепції його розуміння.

Прихильники природного права визначають, що саме за ним криється справжнє право, що ґрунтується на об'єктивній природі – природі Бога, людини, речей. Природне право втілює засади розумності, моральності та справедливості. Саме на постулатах та ідеях свободи, рівності, індивідуалізму, пріоритету прав людини ґрунтуються сьгодні основні положення Конституції України.

Саме з концепції природного права походить учення про існування прав людини. Саме з позиції вчення про природне право, як пише Г. Кельзен, здійснюється оцінка позитивного права як справедливого чи несправедливого, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конститує цінність абсолютної справедливості. Коли це прийняти, тоді така норма позитивного права, яка суперечить природному праву, не розглядатиметься як чинна. Тоді чинними зможуть бути лише відповідні природному праву норми позитивного права [3, с. 382].

Зокрема, згідно природного розуміння права сформульовано конституційне положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Тобто, у самій природі права закладена його ціннісна сутність, також і те, як ми його розуміємо, впливає на зміст законодавства, його ефективну реалізацію і дію.

Метою реалізації права є, як зазначається в юридичній літературі, задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [4, с. 33]. Саме права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права [5, с. 102].

Тобто, досліджуваний аксіологічний аспект має не лише юридичне значення, а передусім – моральне, адже захист невід’ємних, тобто природних прав, завжди несе у собі моральне навантаження, бо природність є частиною життя людини, складовою ментальності й культури будь-якого суспільства, що стає морально-нормативним мірилом, стандартом у відносинах між людьми і ці цінності мають бути втіленими до правового поля держави і належним чином реалізованими в межах суспільних очікувань і задля досягнення соціального блага. І особливо в умовах війни важливо не втратити, а навіть посилити правотворчий і правореалізаційний фокус на тих фундаментальних цінностях і пріоритетах, як за будь-яких умов і часів тримають буття людини, держави, нації.

Н. Пархоменко пише, що «невідповідність права потребам суспільства, а особливо принципу соціальної справедливості, спричиняє неефективність правореалізації та поступову втрату правом легітимності та аксіологічної сутності». Вчена у цьому аспекті важливим вважає «формування у суб’єктів суспільних відносин свідомого переконання в необхідності дотримання пріоритетів та виконання норм права і відповідно закладених у його змісті ідей (цінностей)». Отже, якщо правові ідеї сприймаються більшістю населення та свідомо виконуються норми права, в яких відображено їх зміст, то правові ідеї зі сфери належного перетворюються на реальність, забезпечуються або

відновлюються правопорядок, національна безпека, національний, народний і державний суверенітет» [17, с. 125].

Зокрема, згідно Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. [7] передбачається реалізація державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України. Зокрема, у статті 1 даного Закону формулюються такі ціннісно-правові категорії, як: «духовно-моральне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України» (п. 7); та «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» (п. 17).

Тож в умовах війни, коли з боку російського агресора відбувається замах на геноцид української нації, на її ідентичність, культуру, традиції, на честь і гідність кожного українця та його основоположні права на життя і безпеку, на сім'ю та відтворення роду, в умовах демографічної кризи держава зобов'язана вжити усіх заходів не просто для збереження вказаних цінностей, які є основою національної безпеки, а й для притягнення до відповідальності осіб (чи груп осіб), які порушують норми вказаного закону. Адже на сьогодні можна спостерігати відсутність правового механізму юридичної відповідальності за посягання на національну ідентичність, на моральні та духовні засади.

Професор М. Козюбра, звертаючи особливу увагу на забезпечення соціальних прав людини в умовах війни, пише: «Проголошений у Преамбулі Конституції намір держави та всього Українського народу дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, що відповідно до ст. 3 Конституції України є головним обов'язком держави, а також закріплене в ст. 28 Конституції право кожного на повагу до його гідності зобов'язують державу навіть в умовах війни дбати про забезпечення соціальних прав, включно з їх судовим захистом. Ба більше, саме в цих умовах послідовне виконання нею своїх конституційних зобов'язань здатне підвищити довіру громадян до держави, є важливою гарантією дієвості легітимних очікувань –

одного з вагомих показників принципу юридичної визначеності к складової верховенства права» [8, с. 49].

Сьогодні також особливо гостро потребують захисту і забезпечення такі природні права людини, як право на життя і мир. Академік Н. Оніщенко влучно підкреслює, що «право людини на мир у загальній системі її прав і свобод потрібно розглядати як основоположне комплексне право, яке, власне, слід визнати першоосновним в ієрархічній будові системи прав людини. Зрозуміло і те, що акцентоване право на життя не може бути реалізованим без забезпечення права на мир» [9, с. 62].

Окрім згаданого, сучасна криза в Україні, що особливо загострилася під час війни, підняла на поверхню потребу у проголошенні і першочерговому захисті конкретних фундаментальних правових і соціальних цінностей, без яких занепадатиме нація і держава в цілому. Через масові вбивства українців та в цілому через підвищення рівня смертності, погіршення стану здоров'я населення, низький рівень народжуваності, примусові вивезення дітей з окупованих українських територій на територію РФ, масову вимушену еміграцію населення і таке ін., гостро виявилася демографічна криза, економічна, криза сім'ї тощо. Це потребує визначення стратегічних напрямів реалізації політики держави у сфері права, адже в іншому випадку з боку суспільства втрачатиметься довіра до державних інституцій, до закону та до їх спроможності адекватно відобразити та захистити інтереси людини та її фундаментальні права.

З огляду на згадане та з урахуванням сучасних викликів Кабінетом міністрів України 30 вересня 2024 р. було схвалено Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року [10]. Як зазначається, ця «Стратегія спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію. Основні завдання включають підвищення рівня народжуваності, зниження передчасної смертності та забезпечення міграційного приросту. Стратегія враховує необхідність зупинення скорочення населення та створення умов для сталого довгострокового відтворення людського капіталу. Пріоритетами для забезпечення демографічного розвитку є підтримка сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та підвищення доступності медичних і соціальних послуг... Важливою складовою є формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей... На сьогодні ключовою передумовою для подолання негативних тенденцій є не лише посилення економічної самодостатності громадян, чітке відчуття української національної та громадянської ідентичності, але і побудова довіри між громадянами і

державою, забезпечення розуміння і відчуття, що держава зробить все можливе для захисту фізичної безпеки, а також прав, свобод і гідності кожного українця...».

Отже, саме такі концепти відповідають природі та суті права, і суспільним очікуванням, особливо в умовах війни, і відображають ті ціннісні засади, на яких має реалізовуватися правова політика держави. Якщо у її фокусі знаходяться такі цінності, як людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, безпека, добробут, національна ідентичність, сім'я і т. п., то й у фокусі людини в процесі правореалізації знаходитимуться веління держави як природні, добрі та справедливі, закон як справедливе мірило і передусім як інструмент захисту, а не примусу. У такому разі правові цінності слугують інтересам людини, і можна говорити про дієвість правових приписів та їх ефективну реалізацію, що досягають своїх мети.

Права людини є цінними настільки ж, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини, не може вважатися цінною взагалі [11, с. 104].

Отже, з огляду на викладене вище, можна визначити ціннісні засади в процесі реалізації прав людини як такі, що мають комплексний характер і являють собою: 1) правові цінності матеріального і нематеріального характеру, яке право покликане забезпечити в процесі своєї реалізації, досягаючи таким чином своєї мети і соціального призначення; вони включають природні права людини (життя, здоров'я, гідність, безпека, добробут та ін.), норми суспільної моралі, традиції, духовність, національну ідентичність; 2) загальні принципи права, які сприяють реалізації і забезпеченню найбільш суттєвих правових, загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
2. Фольковський О. А. До визначення аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 40. 2008. С. 59-64.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. К. : Юніверс, 2004. 496 с.
4. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. № 1. 2014. С. 30-33.
5. Гришук О. В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 101-103.
6. Пархоменко Н. Ціннісні засади права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану // Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. К. : Юрінком Інтер, 2025. 512 с.

7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: *Закон України* від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
8. Козюбра М. Соціальна держава і соціальні права як цінності конституціоналізму: основні виклики та напрями трансформації в умовах війни. *Соціальні права: виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. Наук.-практ. Конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 6 липня 2023 р.). Х. : Право, 2023. С. 45-49.
9. Оніщенко Н. Право людини на мир: контекст соціальних прав. *Соціальні права: виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. Наук.-практ. Конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 6 липня 2023 р.). Х. : Право, 2023. С. 62-65.
10. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : Розпорядження Кабінету міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924>
11. Лінник Н. В. Права людини як категорія та цінність. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 104-106.